

Висвітлення проблеми охорони здоров'я в УСРР у 1920-х рр. у радянській та сучасній вітчизняній історіографії

Завдання покращення системи охорони здоров'я в Україні вимагає ретельного вивчення історичного досвіду та модернізації сучасних концептуальних підходів. Тільки глибоке дослідження досягнень минулого дасть можливість розробити передові принципи побудови якісної системи охорони здоров'я. Ось чому цікаво проаналізувати наявну друковану літературу з цієї теми та в подальших дослідженнях зробити узагальнення головних точок зору провідних вітчизняних дослідників із зазначеної проблеми. Досить складна демографічна ситуація, що склалася сьогодні в Україні, робить обрану тему ще більш актуальною на сучасному етапі.

Уже на початку 20-х рр. вийшли праці, присвячені боротьбі з епідемічними хворобами. Одним з перших до цієї теми звернувся П.Хорунженко [1], який у своїй роботі багато уваги приділив боротьбі з малярією та малярійною комахою як головним збудником цієї хвороби. Цій же проблемі, але в регіональному розрізі, присвячена праця А.Негробова [2], де були висвітлені методи боротьби з епідеміями в Миколаївській та Запорізькій губерніях. Огляду стану епідемічних захворювань та методам боротьби з ними в Україні у 1924 р. присвятив статтю Л.Ульянов [3].

У виданій у цей же час праці І.Лібермана [4] досліджується боротьба з соціальними хворобами та пропонується створити єдиний диспансер для лікування хворих, передусім на туберкульоз.

Значна кількість публікацій, де розкривалися різноманітні аспекти розвитку системи охорони здоров'я, з'явилася у другій половині 20-х – на початку 30-х рр. Ці праці стали першим поштовхом у наближенні до наукового осмислення даної проблеми.

Серед робіт, присвячених дослідженню побуту та гігієні населення, насамперед, заслуговують на увагу статті М.Євменьева [5], Д.Єфремова [6], А.Берзіна [7] та С.Струмиліна [8], а санітарній організації та завданням санітарної освіти в Україні – праці В.Крюкова [9] та Я.Ліфшіца [10].

Питання лазневої справи потрапили в поле зору таких авторів, як Г.Суєтін [11] та О.Марзеєв [12], причому перший дослідник приділив увагу будівництву лазень у містах України, а другий – на селі.

Важливе місце у дослідженнях цього періоду посідала проблема народжуваності та смертності в Україні, висвітлена, насамперед, у працях С.Томіліна [13], Н.Морозовського [14], Б.Падалки [15], Ю.Корчак-Чепурківського [16], Р.Кельнера [17] та Г.Стукса [18; 19], які свою увагу зосередили

на вивченні стану народжуваності, причин смертності в найбільших містах України, аналізі смертності від епідемічних хвороб та дитячій смертності.

У цей час помітно зростає кількість праць, присвячених боротьбі з соціальними та професійними хворобами, у першу чергу – з алкоголізмом. Так, саме цій темі приділили багато уваги Я.Ліфшиц [20], М.Хворостанський [21], О.Лучін [22], В.Галін [23], О.Закаменла [24], які дослідили негативний вплив алкоголю на робітників та дітей. Заходи з підвищення ефективності боротьби з цією хворобою вивчали І.Аптер [25], П.Гальперін [26], Д.Єфімов [27], І.Ковальов [28]. Крім цього, вийшло дві узагальнюючі праці: "Я не п'ю" [29] та "Про шкідливість пияцтва" [30]. Взаємозв'язку пияцтва та венеричних хвороб була присвячена праця М.Хорошіна [31], в якій автор намагався пов'язати ці дві соціальні проблеми між собою та знайти методи боротьби з ними.

Боротьбі з травматизмом та професійними хворобами присвятили свої роботи А.Винніков та С.М.Богословський, перший з яких звернув увагу на головні причини нещасних випадків та методи їх профілактики [32], а другий, залучивши значну кількість статистичного матеріалу, дослідив стан захворюваності професійними хворобами в Україні [33].

У поле зору тогочасних авторів потрапляли також питання народної медицини. Так, С.Томілін у своїй праці прослідкував вплив народної медицини та знахарства на українське населення [34]. Зокрема, автор звернув увагу на широку популярність народних методів лікування та боротьбу радянської влади зі знахарством.

Проблема материнства та дитинства в УСРР була докладно висвітлена у працях Г.Гецова [35] та О.Федотової [36], які головну увагу приділили питанням створення закладів охматдиту, допомозі при пологах, дитячій безпритульності. Робота І.Кельнера [37] була присвячена так званій ясельній кампанії кінця 20-х рр., вплив курортів на здоров'я дітей дослідив В.Білоусов [38], а у виданому у цей час poradнику було наведено ступінь ефективності різних заходів оздоровлення дітей [39].

Крім праць, присвячених окремим аспектам охорони здоров'я в УСРР, у цей період виходять і узагальнюючі роботи, насамперед, багатий доробок Д.Кагана, який розглянув широке коло питань, що стосувалися організації медичної допомоги на селі [40] та нагальних завдань, які у той час постали перед органами охорони здоров'я [41–43].

Важливе місце належить також працям Д.Єфімова, який дослідив діяльність комітетів взаємодопомоги на селі [44], головні напрямки розвитку радянської системи охорони здоров'я [45] та найбільш поширені методи надання медичної допомоги робітникам і селянам [46–47].

Заслугують на увагу і роботи І.Злотника, присвячені ролі громадськості у справі охорони здоров'я [48] та першочерговим завданням тогочасної медицини [49].

Загальним проблемам охорони здоров'я в Україні присвятили свої праці також І.Ліберман [50] та І.І.Ніколаєв [51].

Нестандартному аспекту – значенню охорони здоров'я в світлі підвищення обороноздатності країни – присвячено доробок С.Авідона [52] та І.Сербінова [53]. Важливу роль відіграла також узагальнююча праця "Охорона здоров'я на Україні" [54], де докладно були висвітлені здобутки і прорахунки органів охорони здоров'я в медико-санітарній справі.

Дослідження середини 30-х – початку 50-х рр., що відбувалися в умовах посилення тоталітарної системи, в переважній більшості далекі від об'єктивного наукового висвітлення. У цей час було опубліковано лише окремі праці Д.Кагана [55], О.Я.Беліцької [56], М.І.Борсукова [57], які значно прикрашали досягнення радянської системи охорони здоров'я, насамперед, діяльність медичних закладів різного профілю з надання медичної допомоги населенню.

Наприкінці 1930-х рр. виходить робота І.Едельмана [58], яка невиправдано високо оцінює роль рад у розвитку системи охорони здоров'я. Більш об'єктивно виглядала колективна праця "Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих УРСР", де були підбиті не тільки здобутки, а й певні прорахунки в галузі охорони здоров'я, починаючи з 1918 р. [59].

З другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. спостерігаються певні позитивні зрушення у дослідженні зазначеної проблеми. У цей час виходять з друку досить ґрунтовні роботи І.Хороша, в яких автор значну увагу приділяє становленню системи охорони здоров'я в Україні [60], а також звертає увагу на успіхи цієї галузі на Харківщині [61].

У 1958 р. з'являється цікава узагальнююча праця "Досягнення охорони здоров'я в УРСР" [62], яка докладно розкриває усі аспекти розвитку медичної галузі в Україні за роки радянської влади.

Першим крокам становлення радянської системи охорони здоров'я присвятив свою працю Г.Баткіс [63], а досягненням медичної науки – М.Вітте [64].

Проблемами охорони здоров'я цікавився і М.Виноградов [65], однак його праця була присвячена висвітленню цієї теми у межах всього Радянського Союзу, а українській медичній системі відведено небагато сторінок.

Суттєвою рисою наукових розробок наступного етапу (друга половина 60-х – початок 90-х рр.) є величезне перебільшення ролі комуністичної партії та внеску керівників держави в розвиток системи охорони здоров'я в Україні. Так, зокрема, в контексті радянської ідеології висвітлено проблему

розвитку медичних закладів на селі в праці І.Хороша [66]. Однак, незважаючи на велику кількість поширених у той час ідеологічних штампів, ця робота є цінним фактологічним джерелом. Автор докладно висвітлює становлення системи охорони здоров'я в УСРР, розвиток мережі лікувальних закладів та демографічні проблеми 20-х рр. Не залишилися поза увагою дослідника і проблеми організації санітарно-епідеміологічного обслуговування на селі, формування мережі та діяльність органів охорони материнства і дитинства (головним чином, надання допомоги при пологах та організація оздоровлення дітей). На сторінках праці знайшлося місце і для відображення таких проблем, як боротьба з соціальними хворобами, насамперед, з туберкульозом та венеричними захворюваннями, а також стан забезпечення медичними кадрами.

Слід зазначити, що саме на цьому етапі з'явилися перші дисертаційні дослідження, присвячені окремим аспектам цієї проблеми в регіональному розрізі. Так, розвиток системи охорони здоров'я на Волині було висвітлено в роботі І.Медчука [67], а роль громадськості в розвитку медицини та завдання радянської системи охорони здоров'я на Рівненщині – в праці С.Гормаха [68].

Протягом 80-х рр. виходить з друку також декілька узагальнюючих праць, у яких було проаналізовано історію розвитку медицини та систему охорони здоров'я в Україні за роки радянської влади. Найбільшої уваги серед них заслуговують "Історія медицини і охорони здоров'я в Українській РСР" [69], "70 років радянської системи охорони здоров'я" [70], "Охорона здоров'я і медична наука в Українській РСР" [71], але, на жаль, періоду 1920-х рр. у цих роботах приділено недостатньо уваги.

З проголошенням Україною незалежності в 1991 р. розпочався сучасний етап дослідження проблеми розвитку системи охорони здоров'я.

У цей період з'являється низка узагальнюючих праць, підготовлених на новій методологічній основі: Я.Ганіткевича [72], В.Мусієнка [73], О.Сердюка, А.Пріцкера та ін. [74], але 20-м рр. ХХ ст. вони присвятили невинуватно малу частку обсягу своїх публікацій.

Характерною рисою нового періоду вітчизняної історіографії стала поява великої кількості регіональних досліджень: С.Кобилянського, який проаналізував історію розвитку медицини на Буковині [75], К.Васильєва, присвячене системі охорони здоров'я на Сумщині [76], А.Груші, в якому показана історія розвитку медицини та фармацевтики на Чернігівщині [77], Г.Ковбасюка [78], де висвітлено минуле та сучасне медицини Білої Церкви, І.Ратінкова, присвячене розвитку медицини в Шосткинському районі [79]. В роботах цих авторів звернено певну увагу на становлення системи охорони

здоров'я в 20-х рр. XX ст., боротьбу з епідемічними хворобами, розвиток медико-санітарної мережі, забезпеченість лікарськими кадрами тощо.

Деякі дисертаційні дослідження останніх років тією чи іншою мірою торкалися проблеми охорони здоров'я в Україні. Так, наприклад, соціально-демографічні процеси в містах України в 1920–1930-х рр. були досліджені в роботі Д.Гриня [80], дитяча безпритульність та демографічні процеси в селах Лівобережної України – в роботі Л.Лежана [81], шляхи подолання дитячої безпритульності, роль та головні напрямки діяльності громадських організацій щодо ліквідації безпритульності як у місті, так і на селі – у праці А.Зінченка [82], діяльність організацій Червоного Хреста в Україні – в роботі С.Кармалюка [83] та ін.

Таким чином, як показує аналіз друкованих праць, поки що відсутнє комплексне дослідження системи охорони здоров'я в Україні у 20-х рр. XX ст., що відкриває широкі перспективи для подальших досліджень цієї теми.

Література

1. Хорунженко П. Борьба с малярийным комаром – это борьба с малярией // Путь к здоровью. – 1922. – №2. – С. 20–21.
2. Негробов А. Борьба с эпидемиями в Николаевской и Запорожской губерниях // Профилактическая медицина. – 1922. – №2–3. – С. 172–174.
3. Ульянов Л.Д. Обзор эпидемических заболеваний на Украине за 1924 г. // Профилактическая медицина. – 1925. – №4. – С. 35–38.
4. Либерман И. Единый диспансер. – Харьков, 1923. – 23 с.
5. Евменьев Н.В. Жилища рудничных рабочих Донбасса // Профилактическая медицина. – 1927. – №1. – С. 74–87.
6. Ефремов Д.И. Сельский быт и кооперация // Путь к здоровью. – 1926. – №1–2. – С. 22–23.
7. Берзин А.Н. Благоустройство населенных мест Украины к 10 годовщине Октябрьской революции // Профилактическая медицина. – 1927 – №10. – С. 75–92.
8. Струмилин С.Г. Рабочий быт в цифрах // Профилактическая медицина. – 1926. – №10. – С. 159–167.
9. Крюков В.К. Санитарная организация Украины к X-летию Октября // Профилактическая медицина. – 1928. – №12. – С. 21–33.
10. Лифшиц Я.И. Задания санитарного образования и культурной революции // Профилактическая медицина. – 1928. – №4. – С. 117–128.
11. Суетин Г.Н. Организационные вопросы банного дела в городах Украины // Профилактическая медицина. – 1929. – №1. – С. 128–140.
12. Марзеев А.Н. Чесотка и сельское банное строительство на Украине // Профилактическая медицина. – 1928. – №9–10. – С. 120–136.
13. Томилин С. Проблема народонаселения. – Харьков: Научная мысль, – 1927. – 13 с.
14. Морозовский Н.С. Смертность от рака на Украине. – Харьков: Научная мысль, 1928. – 46 с.

15. Падалка Б. Еволюція смертності від головніших інфекційних недуг за 1928 рік. – К., 1929. – 679 с.
16. Корчак-Чепурківський Ю. Смертність в 4-х найбільших містах УРСР за 1923–1924 рр. – К., 1930. – 96 с.
17. Кольнер Р.Ю. Дитяча смертність на Україні і боротьба з нею. – Харків: Держвидав, 1930. – 62 с.
18. Стукс Г.К. К вопросу о смертности грудных детей и о роли консультаций в деле борьбы с нею. – Харьков, 1925. – 17 с.
19. Стукс Г.К. Современная детская смертность на Украине. – Одесса, 1931. – 12 с.
20. Лифшиц Я.И. Алкоголь и труд. – Харьков: Научная мысль, 1927. – 35 с.
21. Хворостанський М. Праця та алкоголь. – Харків, 1928. – 28 с.
22. Лучін О. Алкоголь і побут. – Харків: Наукова думка, 1930. – 31 с.
23. Галін В. Алкоголь – ворог трудящих. – Харків, 1931. – 32 с.
24. Закаменна О. Діти і алкоголь. – Харків: Наукова думка, 1930. – 30 с.
25. Аптер І. Про пияцтво. – Харків: Держвидав, 1931. – 47 с.
26. Гальперін П. Як вилікуватися від пияцтва. – Харків: Наукова думка, 1929. – 32 с.
27. Єфімов Д. Чому та як ми боремся проти алкоголізму. – Харків: Наукова думка, 1930. – 16 с.
28. Ковалев І.І. Алкоголізм и борьба с ним. – М., 1925. – 88 с.
29. Я не п'ю. – Харків; Київ: Держвидав, 1929. – 29 с.
30. Про шкідливість пияцтва. – Харків: Наукова думка, 1930. – 16 с.
31. Хорошін М.Г. Алкоголізм та венеричні хвороби. – Харків, 1930. – 16 с.
32. Винніков А. Несчастливі випадки і боротьба з ними. – Харків: Держвидав, 1929. – 62 с.
33. Богословский С.М. Статистика профессиональных заболеваний. – М.: ЦСУ, 1926. – 161 с.
34. Томилин С.А. Народная медицина и знахарство // Путь к здоровью. – 1926. – №11. – С. 16–19.
35. Гецов Г.Б. Охорона материнства і дитинства. – К.: Держвидав, 1926. – 150 с.
36. Федотова О. Охорона материнства і дитинства на Україні. – Харків: Наукова думка, 1930. – 32 с.
37. Кольнер І. Ефективність літньої ясельної кампанії 1929 р. в УРСР. – Харків: Комуніст, 1930. – 10 с.
38. Білоусов В. Курортна допомога дітям. – К., 1930. – 32 с.
39. Порадник заходів оздоровлення дитинства. – Харків: Наукова думка, 1929. – 160 с.
40. Каган Д. Медична допомога на селі. – Харків: Наукова думка, 1928. – 32 с.
41. Каган Д.С. Наші досягнення охорони здоров'я на селі. – Харків: Держвидав, 1934. – 32 с.
42. Каган Д.С. 15 років радянської охорони здоров'я на селі. – Харків: ДВОУ Медвидав, 1932. – 44 с.
43. Каган Д. Завдання охорони здоров'я на Україні на другу п'ятирічку в світлі історичних вказівок товариша Сталіна. – Харків; Київ: ДВОУ Медвидав,

1932. – 24 с.

44. Єфімов Д. Завдання комітетів взаємодопомоги в справі охорони здоров'я на селі. – Харків, 1925. – 18 с.

45. Ефимов Д. 10 лет советского здравоохранения на Украине. – Харьков, 1929. – 32 с.

46. Ефимов Д. 10 лет охраны здоровья рабочих и крестьян. – Харьков, 1929. – 30 с.

47. Єфімов Д.І. Десять років охорони здоров'я робітників та селян. – Харків: Наукова думка, 1929. – 29 с.

48. Злотник І. Громадська самодіяльність трудящих у справах охорони здоров'я. – Харків: Медвидав, 1932. – 20 с.

49. Злотник І. Завдання охорони здоров'я на нинішньому етапі соціалістичного будівництва. – Харків: Медвидав, 1932. – 27 с.

50. Ліберман І. Охорона здоров'я у п'ятирічці. – К.: Господарство України, 1931. – 64 с.

51. Николаев И.И. Из истории советской медицины на Украине. – Харьков: Научная мысль, 1927. – 12 с.

52. Авідон С.А. Значення охорони народного здоров'я в обороні країни. – Харків: Медвидав, 1931. – 16 с.

53. Сербінов І. Оборона країни та охорона здоров'я. – Харків: ДВОУ Медвидав, 1932. – 32 с.

54. Здравоохранение на Украине. – Харьков: Научная мысль, 1929. – 48 с.

55. Каган Д. Охорона здоров'я в УРСР. – К.: Держмедвидав УРСР, 1941. – 16 с.

56. Белицкая Е.Я. Организация здравоохранения. – Сталино, 1940. – 82 с.

57. Барсуков М.І. Велика Жовтнева соціалістична революція і організація радянської охорони здоров'я. – М., 1951. – 387 с.

58. Едельман І. Ради і охорона здоров'я. – К.: Держвидав, 1939. – 32 с.

59. Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих в УРСР. – К., 1948. – 306 с.

60. Хорош І.Д. Первые годы развития здравоохранения на Украине (1918–1920). – К.: Госмедиздат УРСР, 1963. – 208 с.

61. Хорош І.Д. Успехи здравоохранения в Харькове за 40 лет Советской власти. – Харьков, 1958. – 15 с.

62. Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / За ред. П.Л.Щупика. – К.: Держмедвидав, 1958. – 726 с.

63. Баткіс Г.А. Перші кроки будівництва радянської охорони здоров'я на Україні (1918–1922). – К.: Держвидав УРСР, 1964. – 47 с.

64. Вітте М.К. Розвиток медичної науки на Україні. – К.: Здоров'я, 1965. – 52 с.

65. Виноградов Н.А. Здравоохранение в СССР (1917–1957). – М.: Медгиз, 1957. – 100 с.

66. Хорош І.Д. Розвиток охорони здоров'я на селі в УРСР (1918–1929 рр.). – К.: Здоров'я, 1969. – 172 с.

67. Медчук И. Здравоохранение и здоровье населения Волынской области за 100 лет (1865–1965): Автореф. дисс. к. мед. н. – Львов, 1970. – 17 с.

68. Гормах С. Роль общественности и задачи советского здравоохранения на различных этапах его развития (По материалам Ровенской области и Костопольского района УССР): Автореф. дисс. к. мед. н. – Ивано-Франковск,

1960. – 29 с.

69. История медицины и здравоохранения Украинской ССР / Сост. Г.Д.Полюсова, М.Г.Каневская. – К., 1982. – 621 с.

70. 70 лет советского здравоохранения (1917–1987) / Под ред. Е.И.Чадова. – М., 1987. – 511 с.

71. Здравоохранение и медицинская наука в Украинской ССР / Под ред. А.Е.Романенко. – Т. 1. – К., 1987. – 479 с.

72. Ганіткевич Я.В. Історія української медицини в датах та іменах. – Львів, 2004. – 368 с.

73. Мусієнко В.К. Медицина крізь призму століть. – Суми: ВВП "Мрія-1", 2004. – 236 с.

74. Сердюк А.М., Прицкер А.М. Завещание врача-профилактика. – К., 2003. – 123 с.

75. Кобилянський С.Д. Історія медицини Буковини. Цифри і факти. – Чернівці: Медакадемія, 1999. – 248 с.

76. Васильев К.К. История медицины Сумщины: Очерки. – Одесса, 2005. – 228 с.

77. Груша А.М. Развитие медицины та фармацевтики на Чернігівщині. – Чернігів, 2003. – 48 с.

78. Ковбасюк Г.Д. Минуте та сучасне медицини Білої Церкви. – Біла Церква, 2003. – 224 с.

79. Ратинков И.М. История медицины Шосткищины: Исторический очерк. – Шостка: Северянина, 2004. – 66 с.

80. Гринь Д.К. Соціально-демографічні процеси в містах України (1920–1930-і рр.): Дис... к. і. н. – Чернігів, 2000. – 247 арк.

81. Леха Л.Б. Зміни чисельності, структури і становища селянства Лівобережної України в 1928–1933 роках: Автореф. дис... к. і. н. – Харків, 2002. – 20 с.

82. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: Дис... к. і. н. – Одеса, 2001. – 189 арк.

83. Кармалюк С.П. Діяльність організацій Червоного Хреста в Україні в 1867–1920 рр.: Дис... к. і. н. – Кам'янець-Подільський, 1998. – 183 арк.

В.В.Ткаченко

У лещатах тоталітарного тиску: наукові кадри України у 20–30-ті роки ХХ ст.

Міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.) репрезентує вельми цікавий і надзвичайно драматичний для історії української науки відрізок часу. З одного боку, на початку цього періоду ще продовжували існувати і діяти наукові школи і провідні діячі дожовтневого часу. Ще існували рештки академічної свободи, які надавали можливість плідно працювати вченим різних напрямків (особливо в галузі природничих наук), контактувати із